

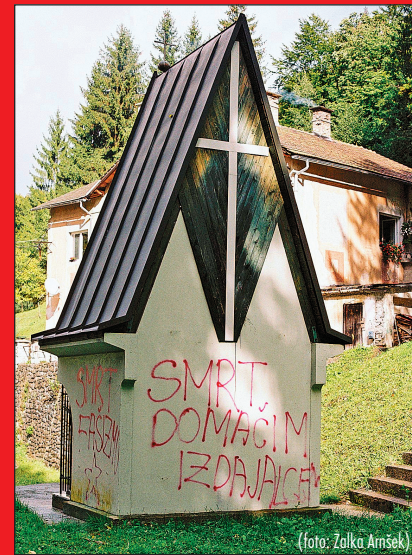

Za temi vrati se je 64 let skrivalo množično grobišče v rudniku premoga, edinstveno v Evropi (foto: Ivo Zajdela)

GROZLJIVO ODKRITJE MNOŽIČNEGA GROBIŠČA

Kapela pred vhomom v rudnik, ki jo je leta 1997 postavilo Društvo za ureditev zamolčanih grobov (foto: I. Ž.)

Kapelo so »neznanci« po postavitvi onesažili in popisali (foto: Zalka Arnsšek)

V začetku marca so se delavci Rudnika Trbovlje-Hrastnik v rudniku Barbara pri Hudi Jami po večmesečnem kopanju skozi nasutja v rudniškem rovu prebili do grozljivega prizora, velikega kupa trupel, ki so jih tam leta 1945 umorile komunistične vojaške enote.

Lani, 24. julija, so rudarji Rudnika Trbovlje-Hrastnik pod vodstvom sektorja za vojna grobišča pri ministrstvu za delo in Muzeja novejšje zgodovine Slovenije v rudniku Barbara – rov pri Hudi Jami pri Laškem prebili opečnat zid, ki je v stranskem rovu preprečeval dohod do jaškov, v katerih naj bi bilo množično grobišče pomorjenih leta 1945. Vendar je sledilo neprijetno presenečenje, saj je bil rov v nadaljevanju umetno zasut. Ko so kasneje začeli izvažati nasutje, so naleteli na še večja presenečenja. Nasutju je sledil 80 cm debel betonski zid. Nato še eden, debel 120 cm, takoj za njim pa še 55 cm debel opečni zid. Vseh pregrad je bilo enajst, rudniški rov pa je bil skrbno in temeljito zadelan v dolžini stotih metrov.

»Valovite meglice«

Ko so rudarji po sedmih mesecih prebili ta »zamašek«, pri čemer so odstranili 400 m³ različnega materiala, so najprej, 2. marca, naleteli na prvo okostje, potem pa še na eno. Pred njimi se je odprl rov, na tleh pa so zagledali razmetane čevlje. Ko so prišli do prvega jaška, jih je ta pričakal s pogledom v temno globino. Oba jaška naj bi bila globoka okoli 45 metrov, sodnomedicinski strokovnjak dr. Jože Balažič pa nam je pojasnil, da se trupla sedejo do 70 %.

Rov ob jašku je bil delno s strani zasut. Ko so prešli to zasutje in šli še nekaj metrov naprej po rovu proti drugemu jašku – bili so 440 metrov od vhoda v rudnik –, so pred seboj zagledali strahoten pri-

zor. Pred njimi je bil rov, do polovice napolnjen s trupli. Ker so po truplih nekoč potrosili apno, so najprej mislili, da so ta mumificirana. »Dolga leta sem v sodni medicini, a kaj takega še nisem videl. Ti ljudje so močno trpeli,« je takoj po obisku grobišča v rudniku dejal Jože Balažič. Naslednji dan, 5. marca, je na novinarski konferenci v Muzeju novejšje zgodovine dodal, da je v svoji sodnomedicinski praksi videl že »marsikaj grdega in hudega«, vendar pogled na »valovite meglice« v tem rovu »človeka presune in ga ne more in ne pusti ravnodušnega«. Po njegovem mnenju naj bi bilo v rovu okoli 300 trupel.

Strokovni izkop

6. marca je Okrožno državno tožilstvo v Celju svojemu preiskovalnemu sodniku predlagalo, da opravi posamezna preiskovalna dejanja. Inštitut za sodno medicino iz Ljubljane bo strokovno vodil izkop posmrtnih ostankov in po temeljitem pregledu ugotovil število oseb in druge posebnosti, zlasti spol, starost in drugo, kar bi pripomoglo k ugotavljanju njihove istovetnosti, ter okoliščine nastopa smrti. Muzej novejšje zgodovine Slovenije bo pri izkopu posmrtnih ostankov identificiral najdene predmete, predvsem pa bo ugotavljal starost predmetov in njihov izvor. Poskušal bo ugotoviti, kdo so bile umorjene žrtve, ter poskrbel za hrambo najdenih predmetov. Izkop in raziskava trupel v rovu bo trajala nekaj tednov. Medtem bodo rudarji poskrbeli, da bo delo v rudniku varno.

Potem bodo na vrsti grobišča v obeh navpičnih jaških.

Leljakovo iskanje

Huda Jama leži zahodno od Laškega. Do rudnika pridemo tako, da malo pred Laškim zavijemo desno (s celjske strani) in se po dolini zapeljemo skozi

Spodnjo Rečico proti Zgornji Rečici, kjer je znamenita Plečnikova cerkev sv. Antona. Na sredi poti pridemo v vas Huda Jama, tam pa nas smerokaz usmeri na levo. Do vhoda v rudnik Barbara – rov pridemo po krajšem vzponu. Petdeset metrov pred vhomom stoji novejšja kapela, ki jo je leta 1997 postavilo Društvo za ureditev zamolčanih grobov. Kasneje so kapelo sovražniki resnice umazali in popisali z revolucionarnimi gesli.

V rudniku so premog nehali kopati leta 1942, po vojni pa je služil za množično grobišče in skladišče za rudnik Laško. Za množično grobišče v rudniku Huda Jama se je vedelo ves čas po vojni. Že leta 1989 in 1990, v času demokratizacije Slovenije, je buril domišljijo. Prvi, ki se je lotil

dejal, še vedno živi nekaj rudarskih družin, največ pa je priseljencev z juga. Vas Huda Jama je bila med vojno izrazito partizanska, številni vaščani so bili v partizanih, po vojni pa pri Knoju. Podvomil je, da bom dobil zelene podatke, ker da je ljudi strah in se bojijo govoriti o prvih povojnih mesecih. Rekel je, da so se še dolgo po teh črnih dneh širile po Rečici in Hudi Jami govorice, da se bodo Hrvati maščevali za pobjo svojega rodu. 'Veste,' je dejal, 'da se je vse to dogajalo prav pri nas, je kriva železnica. Partizani so ustavili vlak na odprti progi, spravili z njega ubežnike, jih odpeljali v rudnik Barbara in pokončali. Niso jih streljali, po deset so jih povezali skupaj in jih pahnili v globino. Izpraznjene vlake pa so domačini oplenili.'«

JAKOB UGOVŠEK: »Na koncu je neki oficir rekel:

'Kam jih bomo pa zdaj, zdaj bo pa polna jama'.

Za tem so jih vozili 'naprej od Laškega proti Zagorju', kjer 'so jih praznil in jaz sem slišal precej daleč gor, ko so jih streljali'.«

zbiranja pričevanj o Hudi Jami, je bil Roman Leljak. To je bilo junija 1989, v času, ko je Slovenijo še obvladovala Udba. Takrat, in še veliko kasneje, si lahko kaj izvedel o dogajanju v zvezi z množičnimi morišči le tako, da si spraševal okoliško prebivalstvo. Tudi Roman Leljak se je zapeljal v Hudo Jama in tam spraševal ljudi, ki jih je srečal naključno. Za tiste razmere, ko so se ljudje še zelo bali, mu je vendarle uspelo nabrati nekaj pripovedi, ki jih je nato leta 1990 objavil v knjigi *Teharske žive rane*, prvi izvirni knjigi o povojnih pomorih, ki je izšla v Sloveniji.

Med žrtvami Hrvati?

Prvo osebo, starejšega moškega, je Leljak srečal pred gostilno. »Povedal mi je, da je bil tudi sam rudar in da je delal v tem rudniku. Za rudnik Barbara je dejal, da je prav v rudniškem naselju nad vasjo Huda Jama. Tam, je

»Prezgodaj« je še

Leljak je nadaljeval: »Zanesljivi vir podatkov so za zdaj le žive priče, zato sem jih iskal. Čeprav mi možak pred gostilno ni pustil dosti upanja, sem se odpeljal proti Hudi Jami. Najprej sem se ustavil pred osamljeno kmetijo, kjer je pred hišo sedela starejša ženska. Na prvi pogled je bila vzravnana in samosvoja. Nič nisem ovinkaril, kar naravnost sem jo vprašal po rudniku Barbara in o dogodkih v zvezi z njim takoj po vojni.

Ženska je rekla, da se ne strinja s tistim, kar se je dogajalo takrat, čeprav se je tudi sama udeležila vojne na partizanski strani. Naštela mi je nekaj imen: Alaufa, Brečka, Laha, Starca in Pavčka, ki so bili takrat v enotah Knoja in gotovo veliko vedo o dogodkih. Dodala pa je, da, kolikor ve, nihče od vaščanov ni bil udeležen neposredno pri pobijanju. Vsi naštetni so bili v enotah Knoja v okolici Ljubljane,

domov pa so se vrnili v septembru in oktobru leta 1945. Pri rudniku Barbara, je rekla, so pobijali konec maja in v začetku junija, v času brezvladja. Morali pa bi nekaj vedeti, ker so bili kasneje vključeni v prikrivanje zločinov, v razne politične akcije, ki naj bi preprečile morebitne govorice. Je pa dvomila, da bi bili pripravljeni govoriti. Rekla je, da tudi sama nekaj ve, a je po njenem mnenju bolje, da se o tem ne govori, še manj pa piše. Da je še prezgodaj, da ni pravi čas. Tudi za borčevsko organizacijo, ki da je v Hudi Jami zelo dejavna, je menila, da ne bo pustila blatiti partizanskih časov. V drugačnih okoliščinah bi sama povedala veliko več.

Zahvalil sem se tudi za tisto malo, kolikor sem slišal, in odšel naprej. Verjel sem ji, da bom naletel na težave, saj so me že drugi opozarjali na Hudo Jama.«

»Varuhi« zločinov

»Ni mi bilo treba dolgo čakati na zaplet. Nesreča je hotela, da sem se ustavljal prav pred hišo nekdanjega borca Starca. Prijazno sem ga pozdravil in vprašal za rudnik Barbara. Pa mi ni vrnil prijaznosti. Namesto da bi mi bil odgovoril, je začel sam postavljati vprašanja. Možak je očitno znal zasliševati in je živel v prepričanju, da ima do tega pravico. Hotel je vedeti, od kod prihajam in za kateri časopis bi rad pisal. Zahteval je novinarsko izkaznico, in ker je nisem imel, se je zadovoljil z osebno. Obtožil me je, da sem emigrant, z njimi da imajo vedno več težav, jaz pa sem ustregel njegovim zahtevam, da bi mu dokazal, od kod sem, da bi ga omehčal in pripravil do besede.

Pa ni bilo nič. Prekaljeni borec Starc ni mogel razumeti, čemu se mladi danes zanimamo za izdajalce, ki so jih pobili po koncu vojne. Po njegovem naj bi bili to sami izobčenci, ki niso zaslužili drugačnega konca. Ugovarjal sem in ga vprašal, ali so bili vsi,

Delavci Rudnika Trbovlje-Hrastnik so se več tednov prebijali do množičnega grobišča v rudniku (foto: Mehmedalija Alić)

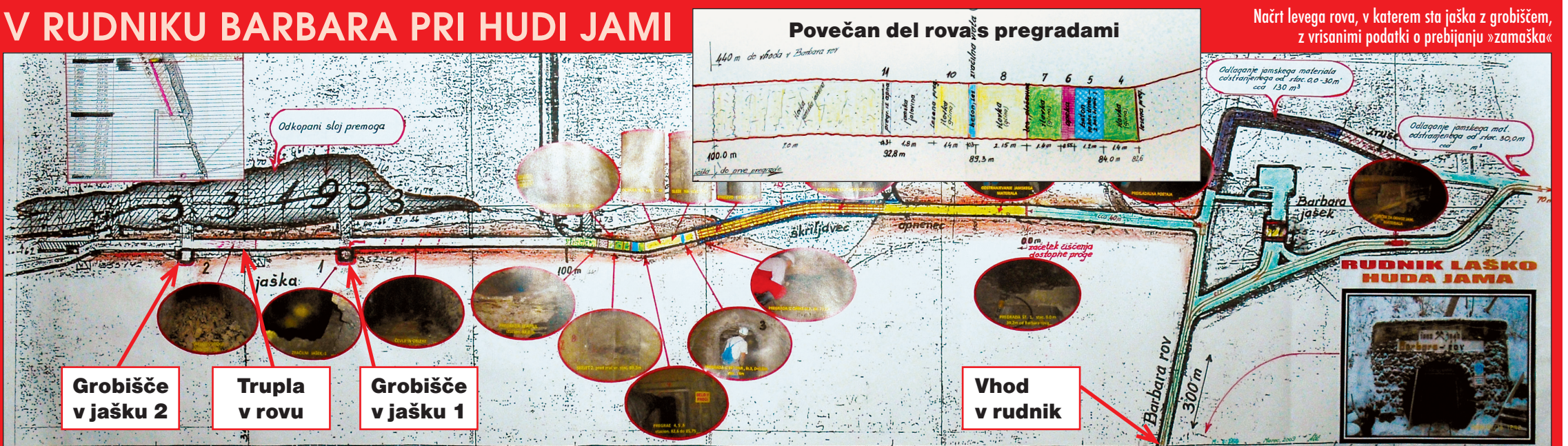

Med enajstimi pregradami v dolžini stotih metrov je bil tudi dvojni betonsko-opečnati zid (foto: Mehmedalija Alić)

Med enajstimi pregradami v dolžini stotih metrov je bil tudi dvojni betonsko-opečnati zid (foto: Mehmedalija Alić)

V RUDNIKU BARBARA PRI HUDI JAMI

pomorjeni domobranci?

ki so jih usmrtili tu brez sodbe, narodni izdajalci, saj so bili med njimi tudi otroci. 'Takšno zmagovalstvo po koncu vojne je bilo jalovo,' sem rekel, 'predvsem pa ni imelo nič skupnega z ljudstvom.' Te besede so ga razjezile, da mi je zagrozil: 'Dokler bomo borci še živi in dokler bomo delovali,' je dejal, 'nihče ne bo pisal o tem. In nihče ne bo zahteval komisij v skupščini, da bi raziskovale naše delo.' 'Nobene resnice se ne more razglašati za dokončne,' sem mu rekel. Potem sem šel.

Zgodba o dekletu

Pred rudnikom je Leljak srečal otroke, ki so mu pokazali pot do nekoga, ki je prišel tja med prvimi, že v šestdesetih letih. »Sprejel me je prijazno in me poslušal z razumevanjem. Rad mi je pripovedoval o preteklosti kraja, kolikor jo je poznal, vedel pa je le tisto, kar je slišal od drugih. Rekel je, da se veliko govori o prvih povojnih mesecih, posebno v vasi Huda Jama. 'Tukaj so partizani pobili mnogo ljudi,' je rekel. 'Pravijo, da so bili med njimi tudi otroci in ženske. Po vasi kroži krvava zgodba o petnajstletnem dekletu, ki se ji je uspelo rešiti iz globoke jame, v katero so jo bili pahnili. Imela pa je nesrečo, da se je zatekla k nekdanjemu partizanu. Pravijo, da ji je s krampom izkopal oči, jo odnesel k jaški in jo še živo vrgel nazaj v jamo. Oči naj bi ji izkopal zato, da ne bi še enkrat prišla ven. Za tega partizana pravijo, da se je pred dvema letoma obesil, da ga je doletela taka kazen.'«

Leljak se je oglašil še pri eni domačiji. »Pred vrati sem našel mater s hčerjo. O dogodkih po vojni nista vedeli ničesar. Mati je samo povedala, da se večkrat oglasi pri njih policija, ki zahteva od njih, da morajo zapisati vse registrske tablice avtomobilov, ki se ustavljajo tam, in jih takoj javljati na postajo milice. V ta namen so jim napepljali v hišo tudi telefon. Zanimanje za obiskovalce opravičujejo s skladiščem streliva, ki ga še hranijo v naselju.«

Ženske in otroci?

Na koncu je Leljak objavil še pripoved domačina iz Hude Jame A. A., nekdanjega borca Knoja: »V prepad v jaško Barbara so vozili ljudi iz taborišča v Mariboru. Lager je bil tam, kjer stoji danes tovarna avtomobilov Maribor. Za časa vojne so imeli na tem prostoru Nemci tovarno za proizvodnjo letalskih delov. Po vojni so jo partizani preuredili v partizansko taborišče. V njem sem delal. Vozili pa so jih tudi iz lagerja na Teharjah. Tu je bilo pobitih največ ustavev, bogvedi kakšni ljudje so to vse bili. Verjetno jih je bilo veliko nedolžnih. Povem vam, da bo tukaj še enkrat tekla kri. Hrvati se bodo maščevali.

Žrtve so vozili s tovornjaki, ki so bili prekriti s ponjavami. Tem vozilom so pravili ljudje nemške marice. Prebivalci so se zapirali v hiše. Res je, da je bilo med ujetniki veliko žena in otrok. Končno usodo jim je težko določiti. Verjetno so končali kot vsi drugi. Res pa je tudi, da je bilo nekaj otrok prisilno vzetih ujetnikom. Te so imeli potem v graščini v Dobrni. O tem ve veliko moja žena, ki je iz tistih krajev. Pripovedovala mi je, da so večkrat kuhali za tiste otroke in jim nosili hrano. Končna usoda teh otrok mi je neznana. Verjamem pa, da so bili posvojeni. Sicer pa se o tem bojim, ne želim govoriti.

Človek, ki naj bi odločno posegal v dogajanje, je bil partizanski major Tone Riček, ki pa je pred leti umrl. On naj bi vodil deportacije ujetnikov v smrt. Dva ali tri mesece po poboju je iz jaška Barbara začelo neznošno smrdeti, zato so ga zabetonirali.«

Križca na zidu

Pričevanja, ki jih je zbral Roman Leljak, so bila dolgo edini konkretniji vir o dogajanju leta 1945 v rudniku Huda Jama. Avgusta 1990 je režiser Filip Robar Dorin snemal dokumentarec o povojnih pomorih, ki ga je kasneje naslovil *Rog'n'rol ali Za rešnični konec vojne*.

Takratni župan Laškega Miloš Veršec mu je priskrbel, da mu je rudnik Laško odprl vrata. Zraven je bilo še nekaj ljudi, tudi novinarja takratne *Demokracije*. Prišli so v stranski rov, kjer je grobišče, najprej skozi dve leseni pregradi, vendar jih je ustavil zid, ki je bil ometan, na njem pa sta bila izpraskana dva križca. Režiserju so povedali, da bi morali biti pri poručitvi zidu zelo previdni, saj so lahko na drugi strani strupeni plini, ne vedo pa tudi, ali se je rov tudi posul. Ker bi moral počakati na razna dovoljenja, je od namena, da bi posnel tudi grobišče v rudniku, odstopil.

V rudniku Hrvati in/ali ...?

Potem pa se dolgih 18 let ni dogajalo nič. Vsaj na videz. Morda pa so tudi Teharje imele svoje Brezarjevo brezno, tako kot Škofovi zavodi v Šentvidu. Ko so konec maja 1945 s trupli napolnili Brezarjevo brezno pri Podutiku, blizu šentviškega taborišča, so žrtve začeli voziti v oddaljeni Kočevski rog, ki jih je lahko skrila neomejeno število. Morda je bilo podobno s taboriščem Teharje? Ali so domobranci s Teharj najprej vozili pobijati v rudnik Huda Jama? Potem ko so oba rudniška jaška napolnili, pa na Hrastniški hrib?

Ko so v preteklih dneh novinarji spraševali nekatere, ki sodelujejo pri »odpiranju« grobišča v rudniku Huda Jama, so jim ti odgovarjali, da se govori, da so v Hudi Jami pobijali predvsem Hrvate, mimogrede pa so omenili tudi nekega »šoferja tovornjaka«, ki je pred Pučnikovo preiskovalno komisijo povedal, da so v Hudo Jamo vozili tudi žrtve s Teharj.

Priča Jakob Ugovšek

Če pogledamo, kdo je ta »šofer«, predvsem pa, kaj je povedal pred preiskovalno komisijo državnega zbora o raziskovanju povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, smo

lahko dvakrat presenečeni. Najprej nad podatki, ki jih je povedal, potem pa tudi nad tem, kako hitro lahko te podatke spregledamo.

Kaj je torej 9. maja 1994 pred Pučnikovo komisijo povedal Jakob Ugovšek, rojen leta 1913 v Gornjem Gradu? Najprej to, da je že med vojno moral s svojim tovornjakom voziti za Nemce. Ob koncu vojne so ga partizani iz Zgornje Savinjske doline s tovornjakom poslali v Celje, kjer so ga »mobilizirali« v enoto Knoja. Po Savinjski dolini je s tovornjakom pobiral razni material. Neko noč pa mu je neki voznik zaupal, da je ponoči peljal »cel avto, ki so jih pobili«.

Nekega večera je bil Ugovšek poklican v celjski zapor Stari pisker. Poleg njegovega tovornjaka pa še neki drug z avtobusom. Naložili so obe vozili, moške, ženske, starejše in mlajše in odpeljala sta jih v Laško, pred železniško postajo. Tam so bili kraterji, ki so nastali ob eksplozijah bomb. Žrtve sta zapeljala tik ob krater. Dva po dva so pobirali z avtomobila, vsakemu nekaj prebrali, nato pa so jih ustrelili in vrgli v jamo. Prepeljala sta okrog 50 ljudi, vsi so bili civilisti. Izvajalci pomora so bili Slovenci.

S Teharj v Hudo Jamo

Čez nekaj dni, bilo je junija 1945, je bil s skupino še nekaj voznikov oziroma tovornjakov (štirih ali petih) poklican na Teharje. Ugovšek je vozil tovornjak, ki je imel zadaj pripeto še krajšo prikolico z visoko ograjo. Tam so »nakladali vojake bele garde«. Naredili so več voženj, začeli so zvečer in končali pred jutrom. Peljali so jih do Laškega, tam zavili desno in proti Hudi Jami. Pod nizkim železniškim podvozom vlečna prikolica ni šla skozi. Spremljevalni vojaki so poskakali dol, njemu pa je vodja ukazal, naj spelje, tako da je polomilo vrhnji del prikolice. Žrtve so vozili pred rudnik (Barbarin rov pri Hudi Jami). Videl je »jamo« (vhod v rudnik) in dodal, da »so jih gnali naprej

in od daleč sem slišal strele, ko so jih notri streljali.«

V enem večeru so naredili dve do tri voznje. Na vprašanje, koliko noči je to trajalo, je Ugovšek odgovoril, da okoli »tri dni« ali »približno en teden«. Na koncu je neki oficir rekel: »Kam jih bomo pa zdaj, zdaj bo pa polna jama.« Za tem so jih vozili »naprej od Laškega proti Zagorju«, kjer »so jih praznili in jaz sem slišal precej daleč gor, ko so jih streljali« (vozili so jih skozi Dol in do Brnice pred Hrastnikom, kjer so tovornjake praznili in žrtve vodili na Hrastniški hrib in jih pobijali pred globokimi razpokami, ki so nastale od sesedanja rudniških rovojev).

»Naloženi kot drva«

V taborišču na Teharjah je Ugovšek tovornjak zapeljal pred barako. Žrtve so vezali pred barako: »Vsakega ujetnika so zadaj zvezali s telefonsko žico in dva po dva sta bila tako zvezana zadaj z rokami.« »Nakladali« so jih na tovornjak, ki je bil brez klopi: »Kar tako zvezane, kot drva so jih porivali drug čez drugega, tako da niso bili prosti.« »Tako so drug na drugem sedeli. Slišal sem med voznjo, ko so jih pretepali ti isti stražarji.« Na vsakem tovornjaku je bilo nekaj stražarjev, ki so žrtve pretepali in jih celo silili, »da so peli domobranske pesmi«. Njegov tovornjak s prikolico je naenkrat prepeljal okoli 30 ljudi, saj so bili »naloženi kot drva«.

Kako je torej z Ugovškovo pripovedjo: »Na koncu je neki oficir rekel: 'Kam jih bomo pa zdaj, zdaj bo pa polna jama.'« Ali so res oba jaška v rudniku Barbara pri Hudi Jami napolnili z domobranci, pripeljanimi iz koncentracijskega taborišča na Teharjah?

IVO ŽAJDELA

Građivo o Hudi Jami si lahko ogledate na spletni strani www.druzina.si

Drugo truplo, na katerega so naleteli pri preboju stometrskega »zamaška« v rudniškem rovu (foto: Pavel Jamnik)

Pred prvim jaškom so razmetani čevlji in rdeče žice pričali o zločinu v rudniku (foto: Pavel Jamnik)

Do polovice napolnjen rudniški rov s trupli (foto: Pavel Jamnik)